

Röst 10: Stina Oscarson

Att svära i

TJUGOFYRA RÖSTER

OM EVIG TILLVÄXT

PÅ EN ÄNDLIG PLANET

STELLAN TENGROTH (RED)

Kapitelvis publicering

Detta är ett av tjugofyra dokument som tillsammans utgör hela innehållet i antologin *Att svära i kyrkan – Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet* och som under vintern och våren 2014-2015 kommer att publiceras på bland annat Steg3:s webbsida (www.steg3.se)

Samtliga pdf-filer får utan restriktioner spridas och kommer att finnas tillgängliga på:

www.tillvaxtreflektera.se/att-svara-i-kyrkan/pdf

Så länge lagret räcker kan den som pocketbok köpas hos bland annat de större nätbokhandlarna. Och som e-bok lär den överleva sin pappers dito.

Jag är född och uppvuxen i Skellefteå och bestämde när jag var femton år att jag skulle bli regissör. Arbetade därefter i nio år som regiassistent och fick förmånen att arbeta med flera av våra främsta regissörer.

1998 bildade jag en fri grupp, teater ML02, som kom att göra många uppmärksammande föreställningar. 2003 blev jag sedan anställd som konstnärlig ledare på Orion-teatern tillsammans med Lars Rudolfsson. En post på vilken jag kom att stanna i åtta år. Under dessa år sökte jag förutom att verka som regissör, skapa en plats för den samtida kultur- och samhällsdebatten på teatern.

Och i samband med att regeringen 2006 tillsatte en kulturutredning, mot vilken kritiken från kulturlivet var massiv, tog jag initiativ till en alternativ utredning, "Skuggutredningen", som fick stort genomslag.

Den 1 maj 2011 tog jag sedan steget och lämnade den fria kulturvärlden för att börja arbeta som chef för Radioteatern på Sveriges Radio.

Stina Oscarson

Kulturens roll för en hållbar utveckling

Kulturen skulle kunna spela en roll i kampen för en hållbar utveckling, i stävan mot fred, demokrati och mänskliga rättigheter, det är jag övertygad om. Men vilken roll kulturen tillåts spela i ett samhälle beror på vilket mål det samhället för tillfället har. Och det är där jag tänkte börja. Med att försöka teckna en bild av det samhälle, det kulturlandskap som omger oss och hur det påverkar kulturens möjlighet att spela den rollen. Och då tvingas jag tyvärr börja med att tala om kulturens roll som medspelare i en ohållbar utveckling. För det är just till detta som kulturen idag ofta kidnappas.

Nobelpriset

En av de första som kommenterade valet av 2012 års nobelpristagare i litteratur var vår handelsminister. Hon gladdes över valet som hon trodde skulle kunna ”bidra till att stärka relationerna med Kina som handelspartner”.

Det är förståeligt. Sverige har nämligen satt upp som mål att ha fördubblat den svenska exporten fram till 2015; det spelar ingen roll vad vi exporterar, men exporten ska fördubblas och då måste naturligtvis alla möjligheter användas. Som ett led i denna ambition har man därför valt ut de så kallade kreativa näringarna: musik, mat, mode, film och litteratur för att dessa ska förmedla ”bilden av Sverige som ett kreativt och öppet land där

kultur och konstnärligt skapande tas tillvara och samtidigt bidrar till ökad handel och investeringar”.

Det upprepas också ofta att med ökad handel sprids demokratiska värderingar. Nu är det väl lite si och så med det, och mindre glädjande var det kanske därför att det för inte så länge sedan avslöjades att den stora filmfestivalen som UD och SI (Svenska institutet) anordnade i Bangkok våren 2012 var ett led i Sveriges planer att sälja JAS Gripen till Thailand. Filmskaparna, vars filmer valts ut, hade ingenting fått veta om saken. De var alltså mer eller mindre ”kidnappade”. Ändå har det varit förvånansvärt tyst om saken.

Kanske, tänker jag, för att vi vant oss vid den kompletta dubbelmoralen vad gäller svensk vapenexport. Men kanske främst för att vi vant oss vid den här synen på konst och kultur: att den alltid är till salu för ändamål som står högre.

Jag har många vänner inom cirkusvärlden och där är den stora inkomstkällan olika former av företagsevent.

Det är ofta mycket påkostade tillställningar där företagets kunder bjuds på allt. Jag hörde nyligen om ett event i en nedlagd gruva dit det aktuella företagets kunder flögs in från hela världen. Varje kväll, sex dagar i veckan, serverades en tre-rätters middag och cirkusartisterna uppträdde i den råkalla luften utan skyddsnet på 20 meters höjd. Men ytan glänste.

Min vän har arbetat många år som artist och hon tycker sig ha märkt en förändring de senaste åren. Hon uttryckte det som att ”företagen har blivit den nya religionen” och att ”dessa tillställningar idag snarast liknar väckelsemöten där man skapar ett *vi*”. Och sålunda ock-

så ett *dom*. ”Här, på vårt företag har vi de här värderingarna.” Alltså underförstått: om du ställer upp på det får du höra till. Och att höra till är trevligt. På ett mycket sofistikerat sätt använder man sig av att vårt gemensamma samhällseliga *vi* monterats ner och skapar en längtan efter nya gemenskaper. Företagen köper nu lojalitet med fina anställningsförmåner och gemensamma upplevelser, till exempel konst. På detta sätt bekräftas också, om och om igen, att konst är något man kan beställa som en bonus i kanten till en god middag.

Konst, som har förmågan att frigöra vårt tänkande, att få oss att vakna och tänka nya tankar, har ju också, vi har sett det förr, förmågan att stärka en redan given berättelse och söva oss i tron att vi är på den enda och rätta vägen.

Det är till stor del till just detta vi säljer ut konsten idag.

Brecht

Kulturskribenten Leif Zern sa under ett av våra samtal att han under en promenad på Hamngatan ner förbi NK en lördag efter löning ställt sig frågan: Hur spelar man Brecht för dessa människor? För oss som lever idag? Brecht ville ju få oss att stanna upp, tänka och se oss själva i spegeln. Ja, sa jag, men om vi stannade upp och tänkte så skulle ju hela systemet kollapsa. Och därför måste också teaterbesöket bli en del av systemet, och kulturen i olika former förvandlas till något som passar in i det *jag* man hela tiden skapar genom nya inköp. Så kallad kulturkonsumtion.

Tillväxtverket

Hösten 2012 var många medborgare i Sverige, med näringsministern i spetsen, upprörda över att Tillväxtverket spenderat miljontals skattekronor på lyxmiddagar, spa-vistelser, vinprovning med mera. Det var uppenbart att här hade ett förtroende missbrukats, och självklart är det inte acceptabelt. Men jag var ändå mest förvånad över förvåningen.

Tillväxtverket är ju en myndighet som ska främja vår ekonomiska tillväxt. Och hela idén med den ekonomiska tillväxten bygger på samma logik: att genom en ständigt ökande konsumtion få hjulen att snurra allt snabbare. Och det måste ske utan tanke på konsekvenserna. För tillväxten har inte, och kan inte ha, någon annan moral än sin egen. Det vill säga: allt som ökar är bra, och ju mer det ökar desto bättre.

Ändå förvånas vi när människor inom en viss organisation börjar praktisera det beteende vi anser vara helt acceptabelt för Sverige som land, och som vi förespråkar i ett globalt perspektiv. För på det nationella planet är det helt okej och till och med önskvärt att vi förbrukar långt mer än våra tillgångar. Och att vi lever på resurser lånade (eller snarare stulna) från den fattiga delen av världen och från kommande generationer.

Jag hade önskat att vi istället för att bara som vanligt låta en generaldirektör avgå, hade lyft blicken lite högre och inte bara fortsatt som förr och betraktat oss själva som fria från skuld.

Den enda berättelsen

”Frihet är att tänka egna tankar och drömma egna drömmar”, säger Eduardo Mondlane till Olof Palme i en radiopjäs av Henning Mankell. Men vems tankar är det vi tänker? Vems drömmar är det vi drömmer? Idag när iPhone blivit vår berättelse om frihet, Ikea sagan om jämlikhet och idén om broderskap sällan sträcker sig längre än reklamens generösa slogan ”cause you’re worth it”.

Under en veckas tid läste jag våra fyra största dagstidningar och räknade ordparet ”ekonomisk tillväxt”. Jag hamnade på siffran 3 123 och noterade att vid samtliga tillfällen var ordet skrivet i en kontext där det var givet att en ökad ekonomisk tillväxt var bra.

Och det, menar jag, borde få oss att reagera, och eftersom jag ser det som min uppgift som konstnär och som fri intellektuell att alltid ifrågasätta givna sanningar så gjorde jag därför ett försök att formulera motsatsen. Alltså inte vad tillväxten ger utan vad den tar. Det blev en text som jag kallade ”tillväxten kräver”.

Tillväxten kräver

1) Tillväxten kräver att resurserna är oändliga. Eftersom vi alla idag vet att så inte är fallet, måste vi satsa enorma medel på att få oss att blunda för detta faktum. Och att stå ut med oss själva levande i den lögnen.

När jag läst detta på en föreläsning och exakt när jag kommit hit har det ett par gånger, varit en eller ett par män som rest sig upp och lämnat lokalen. Det påminner

mig om en amerikansk undersökning som visar att det är just vita, rika, medelålders män som är de största klimatförnekarna. Jag kommer i varje fall aldrig att glömma den man som på Huddinge bibliotek i panik kastade på sig ytterrocken och högt över hela publiken ropade: ”Nej, jag måste hem till mitt fredagsmys!” och sedan rusade ut i panik. Han orkade inte se sin världsbild krackelera.

2) Den ekonomiska tillväxten kräver att klyftorna mellan människor ökar. Trots att de flesta tror på idén att jämlika samhällen är bättre samhällen. Därför måste ord som jämlikhet, rättvisa och solidaritet finnas kvar men deras betydelse förändras.

3) Den ekonomiska tillväxten kräver att allt går att köpa och sälja och att dess värden går att mäta på samma skala. Den kräver alltså att vi inte gör skillnad på vapen, blommade äppelträd, vattenkokare, olja eller yttrandefrihet.

4) Den ekonomiska tillväxten kräver att vi är rädda. För rädsla går att tjäna pengar på. Och allt vi kan måste vi tjäna pengar på. Vi måste alltså vara rädda för att förlora våra jobb, ha valt fel pensionsbolag, att någon ska bryta sig in i vår bostad eller för att räntan ska gå upp.

Aung San Suu Kyi skriver i sin bok *Freedom from Fear*: ”Det är inte makt som korrumpierar utan rädsla”.

5) Tillväxten kräver att vi är otillfredsställda. Här har man stor hjälp av reklamen. Reklamens uppgift är ju att göra oss missnöjda med våra liv för att få oss att tro att vi kan köpa oss till något annat. Något som är bättre.

Ty tillväxten kräver att vi parasiterar på de svarta hål som finns inom varje människa. De terapiresistenta rum i vilka vi alla bär frågorna om varför vi är här, vart vi är

på väg och vad som är meningen med allt. Dessa frågor, så svåra att stå ut med, och som alltid kommer göra oss mottagliga för förenklade svar.

Reklam konserverar givna sanningar och begränsar normalitetsbegreppet. Ändå kallas reklam idag för yttrandefrihet. ”Företagens yttrandefrihet” är ett begrepp som används allt oftare. Men i samma stund som reklam blivit yttrandefrihet har yttrandefriheten blivit en vara som kan köpas och säljas. Dess egentliga värde att vara lika för alla är upphävt.

Inom parentes kan sägas att man i vårt samhälle årligen satsar mer än tio gånger så mycket på reklam som på konst och kultur. Trots att konsten skulle kunna vara en motkraft. Eller förmodligen just därför. För konsten kan hjälpa oss att se livet med all dess glädje och skönhet, men också dess sprickor och svärta, och ändå ge oss kraft och mod att gå vidare.

Konsten kan hjälpa oss att bejaka vår ofullkomlighet. Och det är farligt för tillväxten.

6) När jag skrivit så här långt började jag tvivla. Är målet om tillväxt alls förenligt med demokrati? För demokratin kräver att folket är bildat, men tillväxten kräver effektivitet och att bildning ersätts av anställningsbarhet. Dessutom skulle ett bildat folk kunna hota systemet.

Tillväxten kräver alltså att demokratin förvandlas till en tankens diktatur, till en valfrihet i vilken det bara finns ett *ja*. Eller *jag*.

Studio Total

När Studio Total hösten 2012 bombade Vitryssland med nallar försedda med regimkritiska budskap lät reaktionerna inte vänta på sig. En diktatur avslöjar sig genast. Men den fria konsten och det fria ordet har alltid varit farligt för makten, och jag roade mig därför med att fundera över vad som skulle ha hänt om samma sak hade skett här i Sverige.

Förmodligen skulle vi ha kramat ihjäl de nedsläppta gosedjuren och det hela skulle ha förvandlats till ett coolt PR-jippo som stärkt Studio Totals varumärke. Eller så skulle någon tjänsteman ha börjat tala om nedskräpning av det offentliga rummet och debatten kommit att handla om hur höga böterna skulle bli för denna förseelse.

Ett är i alla fall säkert. Vad som stått på lapparna hade ingen brytt sig om.

För i den marknadsekonomiska demokratin har vi medvetet eller omedvetet skapat ett system där motstånd tystas genom att ständigt flytta fokus från innehåll till yta.

Där diktaturen kontrollerar det fria ordet genom att bokstavligen avrätta eller kasta konstnärer och journalister i fängelse, sker hos oss en annan form av kidnappning.

The art break

En kort tid efter nallebombningen var jag på prisutdelning av ”The art break”. Ett konstpris instiftat av JC Decaux (företaget som äger de stora affischtavlorna runt

om i Sverige), där vinnaren får möjlighet att under ett par veckor visas på de tusentals affischtavlor, där det vanligtvis brukar vara reklam.

Jag var inbjuden för att i samband med prisutdelningen medverka i en debatt om konstens plats i det offentliga rummet och fick därför tillfälle att reflektera över konceptet. Eller snarare vad det betyder i förlängningen. Spontant låter det naturligtvis bättre med konst än reklam på tavlorna. Men vid närmare eftertanke. Vad är det egentligen som hänt?

Ett kommersiellt företag har alltså köpt en bit av vårt offentliga rum. Sedan har man tillsatt en jury bestående av representanter från det egna företaget, som tillsammans med några "alibin" från kultureliten, utser en konstnär som vinnare. Denne får som pris tillbaka en liten bit av den yttrandefrihet som från början var hans egen. Och han förväntas säga tack.

Det är ju egentligen helt bakvänt trots att det först låter så bra. Som medborgare kan jag inte se detta som annat än en förolämpning.

Motstånd

En gång frågade jag en författare varför han, som kom från en politisk bakgrund, valt att skriva skönlitteratur och inte politiska manifest. Hans svar var:

Så fort någon idag säger ordet effektivitet borde vi kasta oss på staffliet och måla en tavla eller ta fram en penna och börja skriva poesi. Ty det är det mest ineffektiva vi kan göra idag och därför den mest radikala politiska handlingen.

Han menade alltså att vi helt enkelt bara genom att skapa konst protesterar mot den rådande samhällsordningen och samtidigt påminner om de mänskliga värden som riskerar att gå förlorade bland alla vinstintressen.

”Skapa innebär att göra motstånd” som den franske motståndsmannen Stephane Hessel skrev.

Tid

När han sa det kom jag med sorg att tänka på en ledarskribent i en av våra största dagstidningar, som vid ett tillfälle hyllade Sveriges Radios satsning ”Alltid nyheter” (en webbkanal där man kunde höra nyheter dygnet runt). Äntligen, menade han, kunde man nu i Sveriges Radio höra nyheter dygnet runt, och i samma stund ondgjorde han sig över P1:s vanliga tablå. Morgonen tyckte han var okej fram till efter ”Ring P1”. Men sedan, menade han, sjönk tempot drastiskt, och när radioföljetongen började vid elva och så småningom följdes av tolvslaget och ”Dagens dikt” blev det helt outhärdligt. Och han brukade sedan inte återhämta sig förrän ”Kvart i fem-ekot” drog igång på eftermiddagen.

Det var på ett sätt komisk läsning, men samtidigt skrämmer denne skribents inställning mig. För han är långt ifrån ensam om känslan av att man är uppdaterad om man lyssnar på nyheterna varje timme. Ständigt är uppkopplad. Att man förlorar tid och kontroll om man istället lyssnar till ”Dagens dikt”, radioföljetongen eller kanske Radioteatern.

Jag tror att det är vad vi måste göra. För ett ögonblick släppa den kontroll vi tror oss ha och istället lyssna till

historien. För samhällen som sökt kontroll har historiskt sett ofta visat sig bli farliga samhällen.

Effektivitet

Ändå är just effektivitet ett ofta förekommande ord i public service-utredningen från 2012. I kapitlet om redovisning står bland annat att:

Programföretagen ska redovisa och kommentera hur resultaten har utvecklats med avseende på bland annat volym, kostnader och intäkter samt nyckeltal som visar på effektivitet och produktivitet. (...) Vidare ska åtgärder som syftar till ökande effektivitet och produktivitet vidtas kontinuerligt.

Vad betyder detta egentligen? Ja, ordet *effektivitet* har idag reducerats till ett kvitto på att man får ut mer volym för mindre pengar. Svårare än så är det inte. Men problemet är att effektivitet blivit något givet gott (det kunde det i och för sig vara om vi gav ordet en annan innebörd).

Jag frågade därför vid ett tillfälle utredningens ordförande om man i arbetet ställt sig frågan om det enbart är av godo att applicera dessa effektivitetskrav på en verksamhet som public service. Om det inte är något som riskerar att gå förlorat.

Hans svar bestod av två delar. Först menade han, att man i utredningen varit överens om att det är bra med en lägre uppräkningsgrad av anslagen än de beräknade kostnadsökningarna för att den ”inspirationen behöver all verksamhet för att utvecklas”.

Därefter kom ett uttryck som också blivit något av en given sanning, nämligen att ”när man lever på offentliga medel har man en skyldighet att effektivisera”.

Jag kände mig inte tillfreds. För det första för att tanken på att man behöver ett ekonomiskt knivhot för att utvecklas inte är en given sanning utan en värdering. En människosyn. För det andra för att det är felaktigt att vi lever på offentliga medel. I alla fall så länge som vi är finansierade av en avgift. Vi lever på uppdrag av våra lyssnare. Och mot dem är vår enda skyldighet att skapa bästa möjliga radio. Med detta som mål, menar jag, borde det, i dagens alltmer kommersialiserade mediemarknad snarare vara en given sanning att vår skyldighet är att *inte* effektivisera.

Härutöver finns det en mer filosofisk aspekt på frågan där hela det ökade redovisningskravet (som idag läggs på all kulturverksamhet och motiveras med ökad transparens), faktiskt innebär en ökad politisk styrning. Med sina krav på mätbara resultat tvingar det in verksamheten i det här samhällets enda berättelse. Trots att vårt uppdrags giltighet ligger i möjligheten att ifrågasätta just denna berättelse.

Tittar man på utvecklingen i Europa, där makten kryper allt närmare både konst och media, borde vi vara lite mer vaksamma på vad vi är idag. Den fria konsten och fria medier utgör trots allt en viktig del av demokratis immunförsvar.

Rannsakingen

En dag satt jag i ett samtal med chefen för en annan stor kulturinstitution och talade om olika dilemman man har som chef. Ett av dessa handlar onekligen om balansen mellan ett ekonomiskt och ett mänskligt ansvar.

På en större arbetsplats finns det alltid ett antal personer som om de inte vore fast anställda aldrig skulle ha varit där. Det är för många en gåta hur de en gång hamnat där. De är helt enkelt vad vi kallar ”lågpresterande” och idag anställer man inte sådana människor.

”Men vad gör du med dem?”, frågade jag. Och hon svarade: ”Vet du. Dessa människor är så viktiga. De bär på ett minne. De bär på stora delar av arbetsplatsens historia. Så jag försöker alltid behålla dem. För vi får inte bli historielösa.” Och sedan tillade hon: ”Och, jag menar, de ska ju ändå inte avlivas. Fast jag har naturligtvis inte råd. Egentligen. Och det är klart att jag får kritik för detta.”

Ja, säger jag. För idag måste alla du anställer vara topppresterande. Och kontrakten måste skrivas så att det alltid ska finnas en möjlighet att byta ut personer som inte längre är det. För att det gör företagen just effektiva.

Strax efter vårt samtal lyssnade jag av en händelse på Peter Weiss *Rannsakingen* och blev mycket illa berörd. Med glasklar skärpa skildras i den konsekvenserna av en människosyn som föraktar svaghet. Och vad som händer när den drivs till sin spets.

Det slår mig att det är exakt samma värdesystem som ligger till grund för det samhälle vi idag byggt och lever i. Och att varje organisation, institution eller förening är

ett minisamhälle som alla påverkas av det överhängande målet – effektivitet. Som är en förutsättning för ekonomisk tillväxt och som gör att vi tvingas till en moral där man bara tar ansvar för sitt. Kulturinstitutionschefens ord etsade sig fast i mitt huvud: ”Vi ska ju ändå inte avliva dem.” Nej, det gör vi inte längre. Men med dessa värderingar som grund skapas en mänsklig soptipp och klyftorna ökar.

Vem vinner egentligen på att jag som chef ser till att göra mig av med mina så kallade lågpresterande? Vem vinner på att de hamnar utanför? Kortsiktigt, jag naturligtvis. Jag kommer att hålla min budget och öka min effektivitet, min produktivitet. Kortsiktigt vinner hela vårt samhälle på det. Ja visst. Och ganska länge har tillräckligt många vunnit på det för att systemet ska fungera. Men nu blir de som faller utanför allt fler, och frågan är vad som händer då?

Den samiska almanackan

Den samiska almanackan har delat in året i åtta årstider.

30/1–27/2	Tid för omsorg
28/2–1/5	Tid för uppvaknande
2/5–19/6	Tid att ge tillbaka
20/6–10/7	Tid för växande
11/7–28/8	Tid för betraktande
29/8–9/10	Tid för skörd
10/10–20/11	Tid för längtan
21/11–29/1	Tid för resa

Dessa ord ger en påminnelse om något vi glömt. Om att naturen och livet har sin gång och att vissa processer kan man inte effektivisera bort, ty det kan få förödande konsekvenser.

Lika förvånad som vår näringsminister var över Tillväxtverkets agerande tycktes vår kulturminister vara när Visby ringmur samma sommar rasade. Hon verkade ha glömt att det som inte underhålls vittrar sönder och kan helt plötsligt falla ihop. Det som tagit lång tid att bygga kan gå fort att rasera. De flesta tycktes dock mest bekymrade över att nyheten läckte ut mitt under turist-säsongen och därför riskerade att skada varumärkena Visby, Gotland och Sverige.

Detta gäller all infrastruktur, såväl materiell som immateriell. Och när nu vår kulturella infrastruktur av bildning, kulturella referenser och andra berättelser än vår egen försvinner, är jag rädd att vi sakta men säkert stänger dörr efter dörr om möjligheten att bygga ett annat samhälle.

De andra berättelserna

Vi behöver dessa berättelser. Det slår mig gång på gång när jag läser världsdramatiken: om vi bara var förtrogna med denna och hade den som referenspunkt skulle det inom oss alla finnas en så djupt rotad sanning att strävan efter makt och pengar aldrig leder till lycka. Och att våld aldrig löser några problem. Då tror jag inte att den omedelbara impulsen efter en skolmassaker som den i Newtown skulle vara att gå och köpa ett eget vapen.

För dessa berättelser, vare sig vi finner dem i världsdramatiken, i skönlitteraturen, i religionen eller i poesin, är de en påminnelse om att vårt sätt att tänka inte är det enda.

Epilog

Som ett anspråkslöst förslag skulle jag avslutningsvis vilja föreslå att vi istället för att ha den ekonomiska tillväxten som högsta mål för vårt samhälle satte målet om de mänskliga rättigheterna. Det är ju ändå ett globalt dokument som större delen av världen accepterat och det närmaste ett gemensamt mål vi kan komma.

Lek med tanken: vad skulle hända om alla beslut som tas, i alla verksamheter, på alla nivåer, istället för att sträva efter den ekonomiska tillväxtens krav på effektivitet och lönsamhet, strävade efter att vi steg för steg skulle närma oss målet om de mänskliga rättigheterna?